

AR ŽEMAITIŠKOS KNYGOS SULAUKIA SAVO SKAITYTOJŲ?

GIEDRĖ TRAKYTĖ

Ivairiais paskaičiavimais, žemaičių Lietuvoje yra kiek mažiau negu pusė milijono. Tuo tarpu šiuolaikinių knygų su žemaitiškais intarpais ar ištaisai žemaitiškų nuo 1990 m. išleista daugiau kaip 40 tūkst. egzempliorių. Vadinasi, statistiškai tokių knygų gali turėti kas dvyliktas žemaitis, o būti girdėjęs apie jas ar jas matęs ir čiupinėjęs – dar daugiau. Kaip rodo praktika, žemaitiškas knygų daugelis yra matęs, bet beveik niekas apie jas plačiai nekalba. Ar jos tik provincijoje egzistuojantis reiškinys ir ar nėra galimybės joms tapti tendencingu reiškinium?

Kol didžioji dalis tarminių tyrimų yra skirta šnekamajai kalbai, o ne rašytinei literatūrai, tol į šiuos klausimus atsakymų, matyt, neturėsime.

Šiame straipsnyje pateikiami pirmieji 2014 m. rugsėjo–lapkričio mėnesiais vykdytos apklausos „Žemaičių ir Žemaitijos gyventojų požiūris į šiuolaikinę žemaitišką literatūrą“ apibendrinimai.

Apklausos metu buvo siekiama išsiaiškinti, ar žemaičių tarame parašytos knygos yra skaitomos, ar gyventojai pritaria iniciatyvoms leisti knygas, parašytas įvairiomis regionų tarmėmis ir patarmėmis, koks yra tokių knygų poreikis, sąsajos su šnekamąja ir rašomąja kalba bei tipinis žemaičių tarame parašytos literatūros skaitytojas.

Apklausoje dalyvavo 250 respondentų. Iš užpildytų anketų, atmetus netinkamas (pasikartojančias bei užpildytas ne žemaičių ir ne Žemaitijos gyventojų), liko 241 anketa. Didžiąją dalį apklaustųjų sudarė daugumos Žemaitijos miestų ir miestelių (64 proc.) gyventojai, nemažai – iš didmiestžių (32 proc.), keli iš Aukštaitijos ir Suvalkijos miestelių, užsienio šalių (4 proc.). Respondentų amžius buvo nuo 18 iki 83 metų. Anketa daugiausia buvo platinama internetu per Etninės kultūros globos tarybą, Žemaičių kultūros draugiją, Vilniaus žemaičių kultūros draugiją, Šilalės kraštiečių draugiją, Žemaičių dailės muziejų, knygos „Žemaičių kultūros savastys“ socialinį profilį, Telšių Karolinos Praniauskaitės biblioteką, Plungės rajono viešąją biblioteką, Šiaulių apskrities Povilo Višinskio biblioteką, kredito uniiją „Germanto lobis“, Vilniaus universiteto studentų socialinius tinklus, taip pat apklausiant respondentus tiesiogiai Telšiuose ir Kretingoje.

Apklausos duomenimis, 42,7 proc. respondentų turi žemaičių tarame parašytų knygų. Reikia atsižvelgti į tai, kad imtis nebuvo visai atsitiktinė: anketa pildė žemaitišką regioninę savimonę turintys žmonės, t. y. nors anketa platinama įvairiais būdais ir galėjo pasiekti įvai-

rią auditoriją, apklausos duomenys rodo, kad dažniausiai ją pildė tie, kuriems aktualūs žemaičių kultūros reiškiniai (save laikantys žemaičiais pasisakė 93 proc., lankantys žemaičių renginius – 49 proc., besidomintys naujienomis iš regionų – 70 proc. respondentų). Toks didelis procentas respondentų, turinčių žemaitiškų knygų, rodo, kad žemaitiškų knygų skaitymas yra gana paplitęs reiškinys, daugiausiai akademinėje aplinkoje.

Apklausoje buvo paminėta keletas knygų, respondentams palikusią didelį įspūdį. Tai Viktorijos Daujotės (Viktorijos Daujotytės-Pakerienės) „Balsā ūkūs' / Balsai ūkuose“, parašyta lygiagrečiai žemaičių tarame ir bendrine lietuvių kalba, išleista Regionų kultūrinių iniciatyvų centro, platinama per leidėją, ir Edvardo Rudžio „Kuotrė“ – vienas pirmųjų žemaitiškos prozos rinkinių, išėjęs gana dideliu tiražu, lyginant jį su vėlesnėmis žemaitiškos grožinės literatūros knygomis. Tai rodo, kad didžiausią populiarumą turi tos knygos, kurios yra lengvai prieinamos. V. Daujotytės knygų populiarumui įtakos galėjo turėti ir tam tikri atgarsiai spaudoje: apie jos žemaitišką kūrybą rašė žinomi literatūrologai Brigita Speičytė, Regimantas Tamošaitis, Vidmantas Butkus, regioninės spaudos atstovai, per Lietuvos televizijos kanalą „Kultūra“ buvo transliuota televizijos laida apie V. Daujotytės knygų „Balsā ūkūs' / Balsai ūkuose“ ir „Gyvenu vīna / Gyvenu viena“ pristatymą Lietuvos rašytojų sąjungos klube.

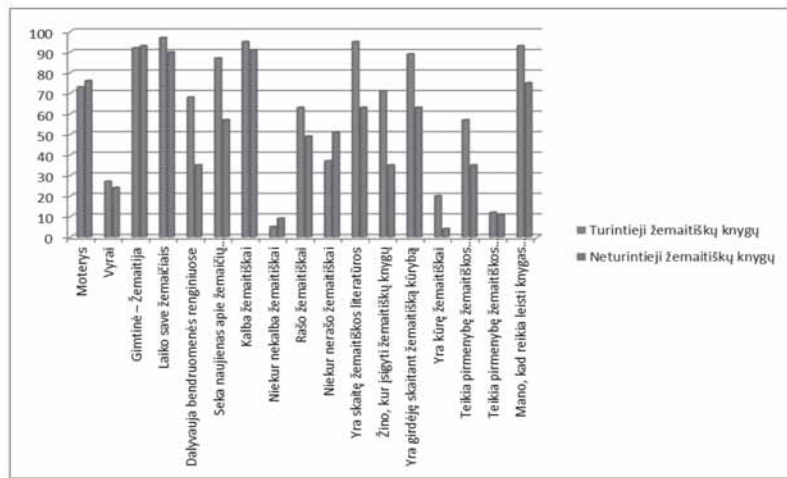
Kalbant apie kitas knygas, kurios taip pat yra skaitomos, išryškėjo kiek kitokia situacija. Visų pirma, jas nusipirkti, rasti bibliotekoje ar susisiekti su autoriumi dėl pirkimo yra gana sunku. Apklausa (žr. 1 diagramą) atskleidė, kad tik 35 proc. neturinčiųjų žemaitiškų knygų žino, kur jų galima įsigyti. Tai rodo, kad yra tokių knygų platinimo problema. Tik ketvirtadalis turinčiųjų žemaitiškų knygų namie negalėtų nurodyti, kur rasti daugiau tokių leidinių. Regis, geriausiai veikia senasis reklamos metodas „iš lūpų į lūpas“. Turintieji žemaitiškų knygų žymiai gausiau dalyvauja žemaičių bendruomenės renginiuose bei labiau seka kultūrinės naujienas – tai ir yra pagrindiniai būdai sužinoti apie naujų žemaitiškų knygų išleidimą ir jų pardavimo vietas. Kita vertus, dažnas autorius gali turėti glaudų ryšį su savo skaitytoju, pats dalyvaudamas bendruomenės renginiuose, juose knygas oficialiai ar neoficialiai ir pristatydamas. Tai paskatina ir finansiniai motyvai: daug autorių knygas leidžia savo lėšomis, patys nuolat ieško rėmėjų. Deja, ne visada lėšų užtenka, o kai jų trūksta, nukentčia leidinio kokybė. Neprofesionaliai spaudai parengta ir geros poligrafinės išvaizdos neturinti knyga „pražūtų“ knygyno lentynose, o atsidūrusi žemaičių sambūryje gali būti pastebėta ir įvertinta (tik klausimas – ar ir perskaityta?). Žinoma, negalima to absoliutiinti, yra ir puikiai parengtų žemaitiškų knygų, kurioms nepagalvota nei spalvotos spaudos, nei profesionalaus kalbos redaktoriaus, pvz., „Kur milžinā siedieji“ (2011, „Petro ofsetas“), „Žemaičiai: gyvenimai ir šventės“ (2012, R. Paknio leidykla), „Tuobis“ (2013, „Naujasis lankas“). Paminėtų knygų pavyzdžiai liudija, kad patrauklumui turi įtakos ir tarmiškas pavadinimas viršelyje. Tokių knygų ir tiražai didesni.

Padarius išvadą, kad žemaitiškų knygų plitimas veikia labiau pagal bendruomeniškus, nei pagal rinkos ekonomikos dėsnius, galiausiai lieka apibrėžti ir pačią skaitančiųjų bendruomenę. Regis, žemaitiškų knygų skaitymą, visų pirma, nulemia kalbos barjeras: beveik visi respondentai, pasisakę prieš knygų žemaičių tarame leidybą, įvardijo, kad tarminių knygų skaitymas yra pernelyg sudėtingas, reikalauja daug pastangų, gali net pakenkti vaikų bendrinės kalbos

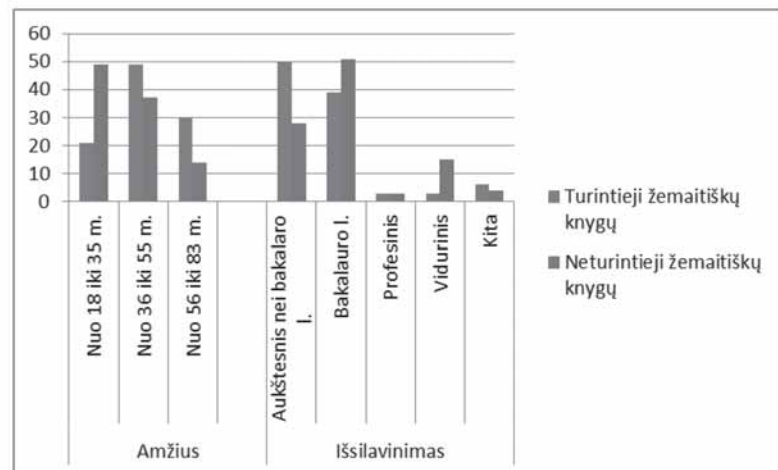
įgūdžiams: „norėčiau pavartyti žemaičių tarme parašytą knygą, bet nemanau, kad pirkčiau, nes yra pilna knygų bendrine kalba. Tarmiškai skaityti man būtų sunku, tad tai būtų tik laiko gaišimas“; „vaikai, kurie skaitys žemaičių tarme parašytas knygas, blogai išmoks bendrinę kalbą“. Šią problemą įvardija ir kai kurie respondentai, skatinantys leisti žemaitišką kūrybą, bet žvelgia kitu kampu: kuo daugiau bus tarminių knygų, kuo platesniu tai taps reiškiniu, tuo lengviau bus perprasti žemaitiškus rašmenis: „skaityti labai sunku, bet turime išlaikyti savo krašto savitumą ir neprarasti originalumo“; „rašytojai turi galimybę kurti savo gimtąja kalba – užrašyti mintis „be vertimo“, o tarmiškai kalbantys ir mąstantys skaitytojai taip pajaučia tikrąją vieno ar kito sakinio prasmę“.

Šia tema diskutuota jau prieš beveik 80 metų, kai į bet kokius pasisakymus prieš žemaičių tarmę būsimasis kalbininkas Juozas Jurkus atkirsdavo: „galima daryti išvadą, kad geriausi kalbininkai gali būti žemaičiai. Kodėl? [...] Jie įpranta save kontroliuoti, išmoka atitraukti galvoti, iš pat pirmųjų mokslo dienų įpranta kalbiškai galvoti“².

Panašiai teigia beveik visi turintieji žemaitiškų knygų savo lentynose. Galbūt neatsitiktinai jie išsiskiria išsilavinimu ir amžiumi (žr. 2 diagramą). Pusė turinčiųjų žemaitiškų knygų yra įgiję aukštesnį nei bakalauro laipsnio išsilavinimą. Gilindamiesi į kurią nors mokslo sritį jie, ypač humanitarinių mokslų atstovai, galėjo vienai ar kitaip susidurti ir su gilesniu regioninės tapatybės pažinimu. Negalima sakyti, kas daugiau skaito žemaitišką kūrybą – didmiesčių ar žemaitijos regiono atstovai. Regis, ir vieni, ir kiti yra vienodai aktyvūs. Tai rodo, jog jų regioninė tapatybė ėmė formuotis gana anksti. Apklausa rodo, kad tarp besidominančių žemaitiška literatūra amžius yra lemiamas faktorius. Nemažai žemaitiškų knygų turi vidutinio amžiaus ir vyresnio amžiaus žemaičiai, t. y. tie, kurių įpročiai jau daugiau ar mažiau susiformavę ir mažiau paveikūs išorinėms įtakoms. Kita vertus, tą galėjo nulėmti ir politinės aplinkybės: literatūrologė Loreta Jakonytė-Kvederienė nurodo, kad po ilgų okupacijos metų lietuviai XX a. pabaigoje iš knygų ėmė semtis tautinės tapatybės: „skaitė jas kaip pamatą kuriant kolektyvinę tautos atmintį, šaltinį užpildant istorijos „baltais dėmes“, suteikiant turinį „lietuvybės“ sampratai“³. Regis, XXI a. pradžia tiems

Pirma diagrama

Antra diagrama

žmonėms yra laikas, kai iš knygų galima pasisemti regioninės tapatybės. Vis dėlto tai, kad mažas procentas šiuolaikinių jaunuolių skaito žemaitiškas knygas, gali būti ir egzistuojančios problemos pasekmė. Tikėtina, kad jie šia literatūra beveik nesisidomi ne todėl, kad vis dar bręsta, ieško savo regioninės tapatybės, o todėl, kad jų mentalitetas nuo vaikystės buvo formuojamas kita linkme. Nemažai vyresnio amžiaus respondentų nurodė, kad jų vaikai net nebekalba žemaitiškai, tai jau ką sakyti apie skaitymą.

Verbalinę žemaičių tarmės išraišką akcentavo daugelis apklaustųjų: žemaitis visų pirma turi mokėti kalbėti tarmiškai, o tik

tada gali pradėti mokytis skaityti. Turintieji žemaitiškų knygų teigė, kad raštas padeda „užcementuoti“ kalbą, įamžinti tam tikrus jos tarpsnius, tad tarminės kūrybos klausimas yra malonesnis, nes paprasčiau prieinamas, tačiau be rašto to klausymo gali ir nelikti. Netgi buvo pateikta pasiūlymų leisti knygas su kompaktiniais diskais: įamžinti ir sakymą, ir rašymą (beje, 2014 m. tai jau buvo padaryta – įgarsinta jau minėta „Kuotrė“).

Apklausa atskleidė ir tam tikrą prieštarašumą: nepaisant to, kad žemaičių tarme parašytą literatūrą yra sunku skaityti, tiek turintieji žemaitiškų knygų, tiek jų neturintys gana gausiai patys rašo žemaitiškai: atsi-

(Nukelta į 12 p.)

(Atkelta iš 11 p.)

tinkamai 63 ir 49 proc. Įprasčiausias rašymas – tarpusavio susirašinėjimas laiškais, socialiniuose tinkluose ir SMS žinutėmis. Net 20 proc. turinčiųjų žemaitiškų knygų patys kuria žemaitiškai. Tai rodo, kad rašytinė komunikacija yra gana įprastas reiškinys, tuo tarpu kurti grožinę literatūrą imasi tie, kurie turi artimesnį santykį su jau išleista literatūra; tai tampa savotišku sektinu pavyzdžiu.

Žemaitiškų knygų leidyba itin suaktyvėjo Tarmių metais. 2015-ieji paskelbti Etnografinių regionų metais. Tikėtina, kad tai sukels naują susidomėjimo regionų kultūra bangą, o tipinis žemaitiškos literatūros platinimas per bendruomenės renginius įgis dar daugiau reikšmės. Tuo tarpu tipinis tokios literatūros skaitytojas – išsilavinęs, vyresnio amžiaus, aktyvus kultūrinės veiklos dalyvis ir sekėjas – gali kisti: šis skaitytojų segmentas dar yra gana siauras, pernelyg vienalytis. Dar nėra aiškios konkurencijos tarp literatūros bendrine kalba ir žemaičių tarme – pastaroji nustumiama į užribį, net intensyviau nekonkuoruodama. Tikėtina, kad konkurencija galės atsirasti tik tada, kai diferencijuosis žemaitiškos literatūros skaitytojas, kai bus galima pradėti kalbėti ne apie tarmės išsaugojimą, o apie vidinį legitimavimą: ar visos žemaičių tarme parašytos knygos turi literatūrinę vertę ir ar iš tiesų jų turinys prieinamas tik (ar vos) vieno tipo skaitytojams.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

1. Jakonytė Loreta, *Rašytojo socialumas: lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2005, 254 p.

2. Jurkus Juozas, „Dėl žemaitiško roka-vimosi“, *Žemaičių prietelius*, 1937 m. liepos 22 d. (nr. 29), p. 3.

3. Petreikis Tomas, „Dabarties žemaitiškoji knyga“, *Žemaičių kultūros savastys, Nuo Vilniaus kalvų prie Baublų slenkščio*, Vilnius, 2012, t. 1, p. 17–34.

¹ Petreikis Tomas, „Dabarties žemaitiškoji knyga“, *Žemaičių kultūros savastys. Nuo Vilniaus kalvų prie Baublų slenkščio*, Vilnius, 2012, t. 1, p. 23–25.

² Jurkus Juozas, „Dėl žemaitiško roka-vimosi“, *Žemaičių prietelius*, 1937, liepos 22 (nr. 29), p. 3.

³ Jakonytė Loreta. *Rašytojo socialumas: lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2005, p. 132.

LIETUVOS NACIONALINIAI PARKAI

PARENGĖ GINTAUTAS
ČIŽIŪNAS

Lietuvos nacionaliniuose, regioniniuose parkuose bei kitose saugomose teritorijose, siekiant išlaikyti ekologinę pusiausvyrą ir biologinę įvairovę, atkurti gamtos išteklius, yra saugoma, tyrinėjama ir puoselėjama ne tik gama, bet ir šių vietovių istorija, kultūros paveldas, jų kompleksai. Čia sudaromos sąlygos pažintiniam poilsiui, moksliniams tyrimams, gamtosauginiam ir etnokultūriniam švietimui.

Iš viso Lietuvoje saugomos teritorijos užima apie 15,6 proc. visos šalies teritorijos. Tai sudaro apie 10 214 km² plotą. Saugomoms teritorijoms yra priskiriami nacionaliniai ir regioniniai parkai, rezervatai, biosferos rezervatai ir poligonai.

Lietuvoje yra penki nacionaliniai parkai: Aukštaitijos, Žemaitijos, Trakų istorinis, Dzūkijos ir Kuršių nerijos. Tai mūsų valstybės saugomos teritorijos, kuriose yra išskirtinis, tik jai būdingas kraštovaizdis, savitos gyvenvietės, unikalios ir saugotinos vertybės. Šiuose parkuose, kaip ir regioniniuose, yra vykdomi etnokultūros ir gamtos tyrimai, skatinamas pažintinis turizmas. Žmonių veikla tokiuose parkuose ribojama – čia ji turi būti derinama su gamtos apsauga.

Aukštaitijos nacionalinis parkas

Aukštaitijos nacionalinis parkas užima 40 570 hektarų. Jis garsėja savo ežerais (jų čia yra 126), kurių dalis sujungta protekomis. Didžiausi iš jų yra: Kretuonas (829 ha), Dringis (725 ha), Baluošas (442 ha). Aukštaitijos nacionaliniame parke tyvuliuoja ir giliausias Lietuvoje ežeras – (Tauragno, gylis 60,5 m).

Šis parkas išskirtinis ir savo unikaliais etnografiniais kaimais, kalvomis (aukščiausios nacionalinio parko kalvos išskyta daugiau kaip 200 m virš jūros lygio), piliakalniais, iš kurių bene labiausiai savo apylinių grožius žavi Šiliniškių gūbrys, Ladakalnis,

Ginučių, Papliakalnės piliakalniai.

Didžiausios parko teritorijoje dunksančios girios – Ažvinčių (čia yra pušynų, kuriems 200 ir daugiau metų), Linkmenų, Minčios.

Unikalus Ginučių ažuolynas ir kadagynas prie Baluošo ežero.

Saugomi Dringio ir Ožių ragai-pusiasaliai Dringio ežere, Baluošo ežero sala Ilgasalė, Ešerinio ežerėliai.

Lankytojų dėmesio sulaukia Salų, Puzniškio, Trainiško, Varniškių kaimuose augantys ažuolai, Asalnų, Labakaršio, Žeimeinio pušys, Obelių rago kadagių grupė ir nemažai kitų parko teritorijoje augančių įspūdingų ir unikalių medžių.

Šiame parke yra priskaičiuojama daugiau negu 200 paukščių, 60 žinduolių rūšių, 900 rūšių augalų, iš kurių 120 įrašyta į Raudonąją knygą.

LANKYTINI OBJEKTAI

- Stripeikių senovės bitininkystės muziejus.
- Palūšės bažnyčios architektūrinis ansamblis.
- Kaltanėnų urbanistinis kompleksas.
- Benediktavo (Maknių), Kretuonių, Salų (II), Strazdų, Šuminių (Pabaluošės), Vaišnoriškių, Varniškių (II) bei kiti etnografiniai kaimai.
- Šeši parko teritorijoje esantys vandens